

*Prof. dr hab. Tadeusz Bojarski**

Ochrona świadczeń alimentacyjnych w polskich Kodeksach karnych

Profesor Witold Kulesza zaznaczył swoją aktywność naukową i obywatelską w wielu obszarach wiedzy prawniczej. W dziedzinie prawa karnego dotyczy to ochrony dóbr publicznych i indywidualnych, w tym godności Narodu Polskiego, Państwa Polskiego, pamięci o zbrodniach popełnionych na Narodzie Polskim. Ważne osiągnięcia Jubilata stanowią badania dotyczące ochrony dóbr indywidualnych. Są to prace poświęcone ochronie czci, godności i nietykalności człowieka, prawom jednostki do uczestniczenia w życiu publicznym. Wpisując się do księgi jubileuszowej Profesora, chcę poświęcić kilka uwag problematyce ochrony świadczeń alimentacyjnych przysługujących jednostce w odpowiednim układzie rodzinnym i społecznym, jednej z wartości indywidualnych znajdujących się w kręgu zainteresowań badawczych Jubilata. Posługuję się w tych uwagach określeniem „ochrona świadczeń alimentacyjnych”, a nie np. sformułowaniem „odpowiedzialność karna za niewykonanie obowiązku alimentacyjnego” lub po prostu – „przestępstwo niealimentacji”, ponieważ chcę zwrócić uwagę przede wszystkim na rozwój, ewolucję i znaczenie tej ochrony z punktu widzenia norm prawa karnego, a nie na jako główny problem represję karną wobec sprawcy zaniechania spełnienia obowiązku alimentacyjnego. Takie rozmieszczenie akcentów wydaje się uzasadnione m.in. z uwagi na możliwy spór co do tego, czy prawo karne powinno wkraczać w stosunki społeczne w tym obszarze. Ostatnie zmiany legislacyjne dotyczące ujęcia art. 209 k.k.¹ oddalają niebezpieczeństwo wycofania się polskiego ustawodawcy z prawnokarnych rozwiązań wzmacniających tę ochronę, jednak dyskusji wokół tej kwestii

799

* Em. prof. zw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; em. prof. zw. Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu.

¹ Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. poz. 952).

uniknąć nie można. Zatem przesunięcie akcentów z represyjnego charakteru działania norm prawa karnego na podstawową ochronną ich funkcję wydaje się uzasadnione.

Nie sposób kwestionować znaczenia norm prawa karnego dla ochrony świadczeń alimentacyjnych, trafna jest więc opinia, że: „Nie ma problemu penalizacji uporczywej niealimentacji, jest tylko kwestia granic tej penalizacji”². Zasadnicza tu rola ochrony cywilnej powinna być wzmacniana reakcją karną³. Realizacja obowiązku alimentacyjnego, ochrona świadczeń alimentacyjnych, ważna w szczególności w stosunkach rodzinnych, dotyczy zabezpieczenia warunków rozwoju jednostki, przede wszystkim małoletnich członków rodziny i w ten sposób funkcjonowania rodziny. Są to sprawy wiadome, dobrze opracowane w literaturze prawniczej, pedagogicznej, socjologicznej. Jednak ich przypomnienie w kontekście możliwej dyskusji o znaczeniu norm prawa karnego w tym zakresie jest celowe. Opinia, że prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa jest ściśle związane z prawidłowym funkcjonowaniem rodziny, ma stale głęboki sens⁴. Ważkie znaczenie ma w tym zakresie realizacja świadczeń alimentacyjnych zabezpieczających rozwój i egzystencję jednostki w określonych warunkach. Rola prawa karnego w tym aspekcie stosunków społecznych, choć subsydiarna, jest odpowiednio istotna, zabezpieczająca osoby uprawnione do alimentacji⁵. W kontekście tych okoliczności zasługują na przypomnienie i podkreślenie słowa T. Kotarbińskiego,

² Z. Siwik, *Przestępstwo niealimentacji ze stanowiska polityki kryminalnej*, Wrocław 1974, s. 69; zob. M. Szewczyk, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece. Przestępstwo niealimentacji*, [w:] J. Warylewski (red.), *System Prawa Karnego. Tom 10. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2012, s. 971; por. T. Szymanowski, *Orzecznictwo Sądów Karnych w pierwszych latach po reformie prawa karnego a potrzeba jego nowelizacji*, [w:] A. Kaniewska (red.), *Czy trzeba zmieniać kodeks karny. Materiały z konferencji naukowej „Nowelizacja kodeksu karnego”*. Warszawa, 10 lutego 2003 r., Warszawa 2003, s. 29, s. 33; zob. też. D.J. Sosnowska, *Alimenty a prawo karne. Praktyka wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2012, s. 264.

³ Zob. m.in. A. Wąsek, [w:] A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom 1. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 1010; zob. też A. Gubiński, *Glosa do wyroku SN dnia z 29 sierpnia 1958 r., IV KRn 303/58, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych”* 1960, nr 2, poz. 47, s. 103 i n.

⁴ Zob. H. Kołakowska-Przełomiec, *Przestępstwa niealimentacji. Studium kryminologiczne*, Warszawa 1989, s. 7; zob. też Z. Czeszejko-Sochacki, *Rodzina jako przedmiot ochrony prawnokarnej (uwagi ogólne)*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 1, s. 45 i n.; W. Michalski, *Ochrona rodziny w prawie karnym (uwagi na tle wytycznych Sądu Najwyższego z 9 czerwca 1976 r.)*, „Państwo i Prawo” 1977, nr 6, s. 51 i n.; V. Konarska-Wrzosek, *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999, s. 141.

⁵ Problemy te były od wielu lat prezentowane w polskim piśmiennictwie, zob. m.in. J. Bafia, *Umacnianie i ochrona rodziny w prawie PRL*, „Nowe Drogi” 1979, nr 3, s. 39 i n.; Z. Czeszejko-Sochacki, *Rodzina...*, s. 46, s. 52; W. Michalski, *Ochrona...*, s. 46 i n.; K. Pałeczki, *Warianty oddziaływania prawem na stosunki rodzinne*, [w:] J. Kurczewski (red.), *Prawo w spo-*

przytoczone przez A. Ratajczaka: „I niechaj społeczeństwo dopomaga w pielęgnowaniu domów rodzinnych niczym niezastąpionych ognisk uczuć jak najlepszych”⁶. Społeczna pomoc „w pielęgnowaniu domów rodzinnych” to różne formy wsparcia rodziny w potrzebach jej członków, także pomoc w realizacji świadczeń alimentacyjnych, w których mieszczą się szerokie pożytki na rzecz uprawionych, przede wszystkim o charakterze ekonomicznym.

1. Zaznaczyłem na wstępie możliwość sporu co do celowości posługiwania się reakcją karną w tych sprawach. Kwestionowanie pozytywnej roli prawa karnego, tak jak bywa to i w przypadku innych wartości (np. ochrona czci, godności jednostki), nie jest uzasadnione. Wątpliwości w przedmiocie potrzeby ingerencji prawnokarnej w ochronę uprawnień alimentacyjnych zaznaczyły się wyraźnie już w trakcie prac nad pierwszym polskim Kodeksem karnym. W syntetycznym ujęciu przedstawiono je w Uzasadnieniu Projektu Kodeksu karnego z 1932 r. w następujących słowach:

Społeczeństwo, oparte o instytucje małżeństwa i rodziny, nie może brać na siebie tych obowiązków, które z natury rzeczy spadają na mniejszą grupę społeczną, zwaną rodziną. Społeczeństwo z drugiej strony nie może patrzeć obojętnie na zaniedbanie spełnienia takich obowiązków, zaniedbanie groźne bezpośrednio dla osoby zaniedbanej a pośrednio dla całego społeczeństwa⁷.

801

W Uzasadnieniu zwrócono uwagę, że niespełnienie obowiązku łożenia na utrzymanie jest karalne w wielu krajach, często w ujęciu kazuistycznym. Polskie rozwiązanie powinno być sformułowane syntetycznie. Istotna jest okoliczność, że na sprawcy ciąży obowiązek świadczenia na rzecz pokrzywdzonego, którego on nie dopełnia, obojętne jest natomiast, dlaczego go nie dopełnia⁸. Zasługuje na podkreślenie ujęcie redakcyjne projektowanych przepisów określających karalność niespełnienia obowiązku alimentacyjnego. Projekty Kodeksu w drugim (art. 191) i trzecim (art. 197) czytaniu obejmowały odpowiedzialnością karną każdego, kto uchylał się od wykonania obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby, który na nim z mocy ustawy ciążył (zagrożenie karą więzienia lub karą

łeczeństwie, Warszawa 1975, s. 374; A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko rodzinie opiece i młodości w systemie polskiego prawa karnego (Zagadnienia wybrane)*, Warszawa 1980, s. 14 i n.

⁶ T. Kotarbiński, *Medytacje o życiu godziwym*, Warszawa 1966, s. 115 – cyt. za A. Ratajczak, *Przestępstwa...*, s. 3.

⁷ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. t. V. z. 4. *Projekt Kodeksu Karnego w redakcji przyjętej w II czytaniu, Uzasadnienie części szczególnej*, Warszawa 1930, s. 131; zob. A. Ratajczak, *Przestępstwa...*, s. 184 i n.

⁸ *Uzasadnienie...*, s. 131.

aresztu do lat 2 – art. 197). Odrębnie przewidziano odpowiedzialność sprawcy ciąży, uchylającego się od udzielenia potrzebnej pomocy kobiecie ciężarnej przez niego zapłodnionej (§ 2 art. 197). Artykuł 197 przewidywał też w § 3 przypadki kwalifikowane przestępstwa niealimentacji – śmierć osoby uprawnionej, doprowadzenie do upadku moralnego, usiłowanie samobójstwa, dzieciobójstwo. Były one zagrożone karą więzienia do lat 5⁹. Ujęcie projektowanego przestępstwa niealimentacji było szerokie, bez dodatkowych warunków ograniczających odpowiedzialność sprawcy. Odpowiedzialności mógł podlegać każdy, kto nie spełnił świadczenia alimentacyjnego określonego w ustawie. Było to stanowisko Komisji Kodyfikacyjnej, które trzeba odnotować z zadowoleniem. Projektowane rozwiązanie oznaczało szeroki zakres ochrony świadczeń alimentacyjnych, niezależnie od sytuacji, w której znalazła się osoba uprawniona do alimentacji¹⁰. Takie ujęcie ochrony tych uprawnień w projektowanym Kodeksie karnym zostało niestety zmienione. W wersji ostatecznej znalazły się szczegółowe warunki uzależniające odpowiedzialność za zaniechanie spełnienia obowiązku alimentacyjnego. Uchylanie się od wykonania obowiązku łożenia na utrzymanie osoby najbliższej miało charakteryzować się złośliwością i doprowadzić uprawnionego do nędzy lub konieczności korzystania ze wsparcia. Ostateczny kształt art. 201 k.k. z 1932 r. (nazwa tytułu rozdziału pozostała bez zmian – „Przestępstwa przeciwko opiece i nadzorowi”) daleko odbiegał od założeń projektów Kodeksu, czyniąc odpowiedzialność za niespełnienie tego obowiązku wyraźnie ograniczoną. Ograniczenia te nadała projektowanemu przepisowi Komisja Ministerstwa Sprawiedliwości¹¹. Jest charakterystyczne, że czołowi polscy

⁹ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. *Sekcja Prawa Karnego*. t. V. z. 5. *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w III czytaniu (Rozdział XXXI, Przestępstwa przeciwko opiece i nadzorowi)*, Warszawa 1931, s. 36.

¹⁰ O przebiegu prac legislacyjnych w zakresie kształtowania konstrukcji przestępstwa niealimentacji zob. też A. Gimbut, *Przestępstwo z art. 201 k.k. w orzecznictwie sądowym*, „Nowe Prawo” 1957, nr 3, s. 58.

¹¹ Zob. L. Peiper, *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1936, s. 416. Można w tym miejscu przypomnieć, że pierwsze postanowienia karne dotyczące niealimentacji na obszarze ziem polskich były zawarte w Kodeksie Kar Głównych i Poprawczych z 1847 r. – rozdział II, oddział II „O przestępstwach dzieci przeciwko rodzicom”. Artykuł 1087 tego Kodeksu przewidywał odpowiedzialność karną dzieci, które mając odpowiednie środki, odmawiały rodzicom pożywienia, odzieży lub w ogóle niezbędnych alimentów. Zbliżone rozwiązania zawierał także Kodeks karny rosyjski z 1903 r., tj. odpowiedzialność dzieci za odmowę dostarczenia wyżywienia rodzicom potrzebującym – art. 419 pkt 1. Prawo karne określało tylko przypadki szczególne zaniedbań dzieci wobec rodziców, a obowiązki w szerszym zakresie określało prawo cywilne (art. 238 k.c.) – zob. bliżej W. Makowski, *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach zaboru rosyjskiego. Tom II*, Warszawa 1921, s. 422; N. Tagancew, *Kodeks karny (22 marca 1903 r.)*, Warszawa 1923, s. 412–413. Kodeks karny niemiecki z 1871 r. przewidywał odpowiedzialność zobo-

autorzy z czasu kodyfikacji prawa karnego nie komentują tej zasadniczej zmiany przepisu, która nastąpiła poza Komisją Kodyfikacyjną. Artykuł 201 k.k. z 1932 r. określał w § 1 przestępstwo niealimentacji jako złośliwe uchylanie się od ustawowego obowiązku łożenia na utrzymanie osoby najbliższej, doprowadzając ją w ten sposób do nędzy lub konieczności korzystania ze wsparcia. Wskazane ograniczenia granic odpowiedzialności miały charakter podmiotowy i przedmiotowy. Złośliwość była rozumiana jako forma szczególnej uporczywości w zaniechaniu realizacji świadczenia alimentacyjnego, które sprawca miał możliwość spełnić. Była też traktowana jako wyraz złej woli zobowiązanego, który mimo możliwości dążył w różny sposób do zaniechania spełnienia świadczenia, do którego z mocy ustawy był zobowiązany. Podkreślano okoliczność świadomości po stronie sprawcy, że może on w ten sposób doprowadzić uprawnionego do znalezienia się w stanie nędzy lub korzystania ze wsparcia¹². Zakres obowiązku łożenia na utrzymanie był rozumiany szeroko, jednak z akcentem, że mieści się w nim zabezpieczenie elementarnych potrzeb życiowych – dostarczenie środków na mieszkanie, światło, opał, żywność i skromne odzienie – stosownie do stanu danej osoby¹³. Skutek zaniechania spełnienia świadczenia alimentacyjnego w postaci nędzy to coś więcej niż niedostatek, to brak zaspokojenia – jak określano – prymitywnych potrzeb życiowych w zakresie mieszkania, żywienia, światła, opału, ubrania. Zwracano jednak uwagę na potrzebę indywidualizacji oceny konkretnego przypadku z uwzględnieniem np. stanu zdrowia uprawnionego, który może wpływać na zakres jego potrzeb¹⁴. W kwestii doprowadzenia uprawnionego do konieczności korzystania ze wsparcia przyjmowano, że chodzi o korzystanie z każdej formy wsparcia ze strony osób indywidualnych i publicznych. Za odosobniony należy uznać pogląd wyłączający wsparcie ze strony krewnych, jako spełnienie przesłanki odpowiedzialności zobowiązanego, przyjmując naturalny charakter takiej pomocy¹⁵.

803

wiązanego za odmowę wyżywienia pomimo możliwości i wezwania właściwych władz (§ 361 pkt 10) oraz tego, kto w wyniku trybu życia dopuścił się zaniechania dostarczenia żywności innym mimo obowiązku (§ 361 pkt 5), zob. W. Makowski, *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924, s. 363–364.

¹² Zob. J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1931, s. 480; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 416; Z. Siwik, *Przestępstwo...*, s. 88.

¹³ W. Makowski, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1937, s. 589–590; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 416.

¹⁴ S. Glaser, A. Mogilnicki, *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1934, s. 652; L. Peiper, *Kodeks...*, s. 416.

¹⁵ Zob. J. Makarewicz, *Kodeks...*, s. 481; art. 201 k.k. z 1932 r. przewidywał również odpowiedzialność karną za niespełnienie obowiązku alimentacyjnego osób, które do świadczeń były zobowiązane prawomocnym lub podlegającym wykonaniu orzeczeniu sądu (§ 2).

Tak więc projektowana pierwotnie szeroka ochrona świadczeń alimentacyjnych została ostatecznie ujęta w pierwszym polskim Kodeksie karnym zdecydowanie wąsko. Czy odpowiadało to ówczesnemu stanowi świadomości społecznej w kwestii potrzeb drugiego człowieka – trudno wyjaśnić. W każdym razie pierwsze polskie rozwiązanie dotyczące ochrony prawnokarnej uprawnień alimentacyjnych wskazywało na małą wrażliwość ustawodawcy na potrzeby jednostki w tych sytuacjach. Takie ujęcie zakresu kryminalizacji niealimentacji zostało uznane w powojennej praktyce sądowej za wadliwe, z czym należy się zgodzić. Jednakże bez zmiany treści przepisu praktyka sądowa pomijała warunki odpowiedzialności karnej określone w art. 201 k.k. z 1932 r. i w ten sposób zmieniano w pewnym sensie skutkowy charakter tego przestępstwa w przestępstwo formalne, zastępując warunek „nędzy” okolicznością „niedostatku”¹⁶. Stanowisko, że w zmienionych warunkach ustrojowych przesłanka odpowiedzialności w postaci „nędzy” człowieka powinna być rozumiana jako stan niedostatku, oznaczało w istocie naruszenie zasady *nullum crimen sine lege*. Zmiany ustawy jednak nie dokonano, zastąpiła ją praktyka sądowa, przyjmując założenie, że polski sędzia w 20 lat po uchwaleniu Kodeksu karnego nie może opierać się (w nowych warunkach społecznych) na przesłance „nędzy”, że powinien stać się bardziej wrażliwy na potrzeby dziecka, uznając za wystarczający dla odpowiedzialności ojca stan niedostatku¹⁷. Odwoływano się przy tym do art. 73 k.r. z 1950 r.¹⁸, według którego roszczenie alimentacyjne przysługiwało tym osobom spośród potencjalnie uprawnionych, które są w niedostatku, z wyjątkiem małoletnich dzieci, a także pełnoletnich, o ile nie są w stanie samodzielnie się utrzymać (art. 39 § 2 k.r.)¹⁹.

¹⁶ W kwestii pojęć „nędza” i „konieczność korzystania ze wsparcia” w rozumieniu art. 201 k.k. z 1932 r. zob. bliżej A. Gimbut, *Przestępstwo...*, s. 57, s. 61; zob. też M. Siewierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965, s. 238 i n.; T. Bojarski, *Glosa do uchwały SN z 5 lutego 1966 r.*, VI KZP 57/65, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1967, nr 4, poz. 82.

¹⁷ Postanowienia SN z dnia 2 lutego 1952 r., KO 416/51 i KO 19/52, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1952, nr 4, poz. 44. Szerszą analizę stanowiska Sądu Najwyższego zob. A. Gimbut, *Przestępstwo...*, s. 57–58; zob. też M. Leonieni, *Złośliwe uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego de lege lata i de lege ferenda*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11, s. 757 i n.; s. 761 i n.

¹⁸ Ustawa z dnia 27 czerwca 1950 r. – Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 308 ze zm.).

¹⁹ Zob. uwagi do art. 73 (s. 399–400) i do art. 39 (s. 199 i n.) w: *Komentarz do kodeksu rodzinnego*, red. M. Grudziński, J. Ignatowicz, Warszawa 1955.

2. Krytyczna ocena mocno ograniczonej ochrony prawnokarnej świadczeń alimentacyjnych w Kodeksie karnym z 1932 r. sprawiła, że w toku prac nad nowym Kodeksem karnym zaznaczyła się koncepcja zupełnie innego ujęcia przepisu określającego przestępstwo niealimentacji. Zmierzano do znacznie szerszej ochrony tych uprawnień, co należy uznać za słuszne. Warto te propozycje prześledzić. W pierwszym powojennym projekcie nowego Kodeksu karnego z 1951 r. określono wyraźnie szerokie pole tej ochrony bez dodatkowych warunków, a jeżeli dziecko w wyniku uchylania się od wykonania obowiązku alimentacyjnego znalazło się w trudnych warunkach, sprawca podlegał surowszej karze (art. 159)²⁰. W projekcie Kodeksu karnego z 1956 r. odpowiedzialnością karną objęto każde uchylanie się od spełnienia obowiązku alimentacyjnego względem swojego nieletniego dziecka (art. 153 § 1). Odpowiedzialność karna według projektowanego przepisu nie była uzależniona od szczególnych warunków. Jej podstawę stanowił sam fakt niespełnienia obowiązku alimentacyjnego wobec własnego dziecka (zagrożenie karą więzienia do lat 2). Należy jednakże uwzględnić, że zgodnie z art. 73 § 1 k.r. z 1950 r. roszczenie alimentacyjne przysługiwało co do zasady temu kto był w stanie niedostatku. Projektowany przepis przewidywał też w § 2 odpowiedzialność każdego, kto uchylał się od ustalonego przez sąd na podstawie prawa rodzinnego obowiązku łożenia na utrzymanie innej osoby. Zamierzano zatem wprowadzić szersze granice odpowiedzialności niż w art. 201 k.k. z 1932 r. Proponowany przepis znalazł się w grupie przestępstw przeciwko małżeństwu i rodzinie. Koncepcja szerokiej ochrony świadczeń alimentacyjnych, niezależnie od skutków zaniechania spełnienia obowiązku alimentacyjnego, zaznaczyła się również w projekcie Kodeksu karnego z 1963 r. W art. 288 ulokowanym w grupie przestępstw przeciwko rodzinie i młodzieży przewidywano odpowiedzialność karną każdego, kto nie wykonuje obowiązku łożenia na utrzymanie lub wychowanie dzieci lub rodziców. Ochroną objęto więc prawidłowo dzieci i rodziców. Wprowadzono też odpowiedzialność za zaniechanie wykonania stwierdzonego orzeczeniem sądu obowiązku łożenia na utrzymanie lub wychowanie innej osoby. Był to szeroki zakres ochrony zarówno pod względem braku ograniczeń przedmiotowych i podmiotowych, jak i pod względem zakresu podmiotów uprawnionych do otrzymywania świadczenia alimentacyjnego. Przewidziano też możliwość odpowiedzialności surowszej tego, kto nie wykonując ustawowego obowiązku łożenia na utrzymanie lub wychowanie osoby najbliższej lub innej, naraził ją na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb

²⁰ Zob. A. Ratajczak, *Przestępstwa...*, s. 187.

806 życiowych. W typie podstawowym ograniczenia w postaci tego warunku nie występowały, natomiast zaistnienie takiej okoliczności prowadziło do surowszej odpowiedzialności (zagrożenie karą pozbawienia wolności do lat 5)²¹. Kierunek szerokiej ochrony uprawnień alimentacyjnych w projektach Kodeksu karnego, pomijając kwestie szczegółowe, należy uznać za prawidłowy. Koncepcja ta uległa pewnemu zawężeniu w projekcie Kodeksu karnego z 1966 r. Artykuł 181 § 1 (rozdział „Przestępstwa przeciwko rodzinie i młodziem”) wprowadzał ograniczenia zakresu tej ochrony, chociaż nie tak ostre jak art. 201 k.k. z 1932 r. Odpowiedzialność karna za uchylanie się od wykonania ciężącego na zobowiązanym z mocy ustawy obowiązku łożenia na utrzymanie dziecka, rodziców lub innej osoby najbliższej była uzależniona od uporczywości tego uchylania się i wymagała stwierdzenia, że zaniechanie sprawcy naraża uprawnionego na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Były to już istotne elementy pomniejszenia ochrony uprawnień alimentacyjnych. Wprawdzie „uporczywość” to coś mniej niż „złośliwość”, jednak oznaczało to odpowiednio większy wpływ czasu w zaniechaniu realizacji należności alimentacyjnych. Natomiast znamię „narażenia na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych” wymagało stwierdzenia określonego niekorzystnego stanu osobistego uprawnionego – czegoś, co graniczy z niedostatkiem. Ta wersja projektowanego przepisu statuującego przestępstwo niealimentacji utrzymała się również w Projekcie z 1968 r. (art. 192 § 1) i ostatecznie w Kodeksie karnym z 1969 r. (art. 186 § 1). Czyn ten znalazł się w grupie przestępstw przeciwko rodzinie, opiece i młodziem²². Według drugiego polskiego Kodeksu karnego (z 1969 r.) odpowiedzialność karna zobowiązanego do alimentacji była uzależniona od uporczywości w zaniechaniu spełniania tego obowiązku oraz od stwierdzenia narażenia w ten sposób osoby uprawnionej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Granice ochrony prawnokarnej uprawnień alimentacyjnych w Kodeksie karnym z 1969 r. były zatem ujęte szerzej niż w Kodeksie poprzednim, jednak z ograniczeniami wyznaczonymi przez znamiona – „uporczywość” i „niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych”. Można je uznać za racjonalne²³. Nie każde formalne niespełnienie obowiązku alimentacyj-

²¹ Zob. I. Andrejew, *Nowy kodeks karny. Z rozważań nad projektem*, Warszawa 1963, s. 53.

²² Podkreślano, że przepis ten chroni rodzinę – zob. W. Świda, [w:] I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 536.

²³ Zob. V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona...*, s. 145; M. Szewczyk, *Przestępstwa...*, s. 971. W Uzasadnieniu Projektu Kodeksu karnego z 1968 r. (Warszawa 1968, s. 144) podkreślono potrzebę zmian treści dotychczasowego przepisu art. 201 k.k., wskazując m.in., że dotychczasowe warunki odpowiedzialności – „nędza i konieczność korzystania ze wsparcia” nie

nego miało skutkować odpowiedzialnością karną, lecz dopiero takie, które charakteryzowało się trwaniem w czasie („uporczywie”)²⁴. Skutkiem tego zaniechania miało być narażenie osoby uprawnionej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Narażenie na niemożność zaspokojenia tych potrzeb było rozumiane szeroko – podkreślano, że chodzi tu o potrzeby w zakresie wyżywienia, odzieży, mieszkania oraz niezbędnej nauki. Należy przy tym uwzględnić standardy życia we współczesnym społeczeństwie²⁵.

Warto przypomnieć, że ochrona świadczeń alimentacyjnych została w czasie obowiązywania tego Kodeksu wydatnie wzmocniona przez wprowadzenie Funduszu Alimentacyjnego na mocy ustawy z dnia 18 lipca 1974 r.²⁶ Funkcjonował on prawie 20 lat, stanowił tymczasowe zabezpieczenie należnych alimentów. Była to ważna forma pomocy uprawnionym do alimentów, przy czym pomoc publiczna nie zwalniała zobowiązanego z płacenia alimentów²⁷. Następnie wprowadzono inne formy świadczeń rodzinnych (mniej korzystne niż forma poprzednia) – ustawę z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych²⁸, ustawę z dnia 22 kwietnia 2005 r. o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej²⁹, a także ustawę z dnia

są zjawiskiem typowym. To dość oczywiste, a merytorycznie oceniając – nie przystają do współczesnych oczekiwań człowieka co do warunków życia społecznego.

²⁴ Bliższą analizę znamienia „uporczywie” zob. m.in. w pracy Z. Siwik, *Przestępstwo...*, s. 99 i n.; zob. recenzję tej pracy T. Bojarski, *Recenzja pracy Z. Siwika: Przestępstwo niealimentacji ze stanowiska polityki kryminalnej*, Wrocław 1974, „Nowe Prawo” 1975, nr 4, s. 566 i n.; zob. M. Berezniński, *Przestępstwo uchylania się od obowiązku alimentacyjnego w kodeksie karnym z 1969 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971, nr 4, s. 52 i n.; V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona...*, s. 145; S. Lelental, *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1970, nr 2, s. 7; A. Rypiński, *Przestępstwo uchylania się od obowiązku alimentacyjnego (art. 186 k.k.)*, „Nowe Prawo” 1972, nr 3, s. 460 i n.; W. Świda, [w:] *Kodeks...*, s. 545; A. Tobis, *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Poznań 1980, s. 56 i n.; zob. też uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., VI KZP 13/75: *Wytoczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawnokarnej ochrony rodziny*, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 1976, nr 7–8, poz. 86.

²⁵ A. Gaberle, *Narażenie na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych jako znamień przestępstwa niealimentacji (refleksje na tle badań empirycznych)*, „Nowe Prawo” 1972, nr 7–8, s. 1093 i n.; A. Gubiński, *Glosa do postanowienia SN z dnia 14 listopada 1956 r.*, IV KO 2/57, „Państwo i Prawo” 1958, nr 7, s. 208 i n.; zob. W. Świda, [w:] *Kodeks...*, s. 547.

²⁶ Dz.U. z 1991 r. Nr 45, poz. 200 ze zm.

²⁷ Zob. K. Pietrzykowski, *Obowiązek alimentacyjny*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 996.

²⁸ Dz.U. z 2018 r. poz. 2220 ze zm.

²⁹ Dz.U. Nr 86, poz. 732 ze zm.

7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów³⁰. Ale już rozwiązanie przyjęte w Kodeksie karnym z 1969 r. stanowiło istotny postęp w stosunku do postanowień Kodeksu karnego z 1932 r. (art. 201), poszerzając granice prawnokarnej ochrony uprawnień alimentacyjnych³¹.

3. Na trzecim etapie kodyfikacji polskiego prawa karnego utrzymała się przyjęta w Kodeksie karnym z 1969 r. koncepcja szerokiej ingerencji norm prawa karnego na rzecz ochrony świadczeń alimentacyjnych. Należy to uznać za prawidłowe, przy czym w projektach Kodeksu karnego pojawiło się dodatkowe znamię „naruszenie obowiązku opieki”. Ujęto projektowany przepis w ten sposób, że czyn przestępny ma polegać na uporczywym uchylaniu się od ciążącego na zobowiązanym z mocy ustawy lub orzeczenia sądu obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby i narażenie ją przez to na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych (art. 212 § 1 Projektu z 1964 r., art. 184 Projektu z 1996 r.)³². W Uzasadnieniu do Projektu Kodeksu karnego z 1964 r. oraz w Uzasadnieniu do Projektu Kodeksu karnego z 1996 r.³³ zwraca się uwagę, że w określeniu przestępstwa uporczywej alimentacji (art. 212) podkreślone zostało, jako znamię tego przestępstwa, naruszenie obowiązku opieki. I dalej napisano: „Takie określenie służy odparciu zarzutu, że ten typ przestępstwa służy penalizacji nie wywiązywania się z zobowiązań cywilnoprawnych. Ze względu na rozmiary zjawiska niealimentacji i konsekwencje lekceważenia obowiązków opieki nie wydaje się jeszcze możliwe zrezygnowanie z karalności tych czynów”. Wydaje się, że uzasadnianie karalności niespełniania obowiązku alimentacyjnego jest zbędne, ponieważ nie jest to sprawa „zwykłego” zobowiązania cywilnoprawnego, które chciałoby się wzmocnić postanowieniami Kodeksu karnego. Zobowiązanie alimentacyjne ma istotny wymiar w sensie społecznym i jednostkowym. Niespełnienie tego obowiązku rodzi lub może rodzić różne skutki dla jednostki i społeczności. Nietrudno sobie wyobrazić grupy osób, w tym małoletnich, które brak realizacji przysługujących im świadczeń alimentacyjnych doprowadził do stanu niedostatku lub nawet niższego statusu życiowego. W opinii wielu

³⁰ Dz.U. z 2019 r. poz. 670 ze zm. Zob. K. Pietrzykowski, *Obowiązek...*, s. 997; zob. też D.J. Sosnowska, *Alimenty...*, s. 69 i n.

³¹ Zob. J. Bafia, K. Mioduski, M. Siewierski, *Kodeks karny. Komentarz. Tom II*, Warszawa 1987, s. 185.

³² *Projekt Kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1994, nr 2 (wkładka); *Uzasadnienie do Projektu Kodeksu karnego z 1996 r.*, s. 84.

³³ *Uzasadnienie do Projektu Kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 3 (wkładka), s. 77; *Uzasadnienie do Projektu Kodeksu karnego z 1996 r.*, s. 84.

autorów, także z czasów wcześniejszych, obowiązek świadczeń wzajemnych w rodzinie jest ważnym elementem stosunków rodzinnych i życia rodzinnego. Słusznie przypomina się w literaturze, iż jedną z podstawowych cech rodziny jest zapewnienie utrzymania i wychowania dzieci dla doprowadzenia ich do wieku dojrzałego, w którym mogą już same zdobywać środki pożywienia i zaspokajać inne żywotne potrzeby³⁴. Trafnie przy tym przywołuje się nazwiska m.in. Monteskiusza i Hegla, którzy w swoich rozważaniach akcentowali znaczenie obowiązku ojcowskiego wobec dzieci i dzieci wobec rodziców³⁵. Również współcześnie nie ma przesłanek do kwestionowania społecznej roli rodziny i znaczenia świadczeń alimentacyjnych dla utrzymania jej członków i więzi rodzinnych. Nie pojawia się tu sprawa jakiegoś zwykłego zobowiązania cywilnoprawnego, które nie zasługiwałoby na wzmocnienie odpowiedzialnością karną zobowiązanego. Przytoczone Uzasadnienie do Projektu Kodeksu karnego wyraża jakby obawę, że ustawodawca polski, przewidując odpowiedzialność karną tego, kto tego obowiązku nie spełnia, spotka się z krytyką. Nie jest to obawa słuszna, odpowiedzialność karna sprawców takich zaniechań jest z punktu widzenia ocen społecznych uzasadniona. Istotna jest przy tym funkcja prewencyjna normy prawnokarnej.

Kodeks karny z 1997 r. określił w art. 209 przestępstwo niealimentacji jako czyn uporczywego uchylania się od wykonania ciężącego na zobowiązanym z mocy ustawy lub orzeczenia sądowego obowiązku opieki przez niełożenie na utrzymanie osoby najbliższej lub innej osoby (osoba uprawniona) i przez to narażenie tej osoby na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. W tej pierwotnej wersji przepisu art. 209 k.k. elementy warunkujące odpowiedzialność zobowiązanego do świadczeń to: 1) uporczywe uchylanie się od wykonania obowiązku, 2) uchylanie się polega na niełożeniu na utrzymanie osoby uprawnionej, 3) narażenie przez to osoby uprawnionej do świadczenia na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Dwa zasadnicze elementy konstrukcji przestępstwa niealimentacji, czyli 1 i 3, stanowią powtórzenie warunków karalności tego czynu według Kodeksu karnego z 1969 r. (art. 186). Można przyjąć, że zakresy ochrony świadczeń alimentacyjnych są w obu Kodeksach (1969 r. i 1997 r.) tożsame. Ramy tej ochrony są w miarę szerokie (znacznie szersze niż według art. 201 k.k. z 1932 r.), przy pewnych jednak ograniczeniach zawartych w znamionach „uporczywie” oraz „narażenie na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych”. Nie każde niespełnienie obowiązku alimentacyjnego stanowi

³⁴ A. Ratajczak, *Przestępstwa...*, s. 179, zob. podaną tam literaturę.

³⁵ *Ibidem*.

czyn przestępny, lecz dopiero takie, które wykazuje odpowiednio wyższy poziom jego naruszenia. Ten wyższy poziom naruszenia normy, która nakazuje zobowiązanemu spełnienie obowiązku, określają warunki podmiotowe i przedmiotowe. Można zatem powiedzieć, że w obu ostatnich Kodeksach karnych utrzymała się koncepcja względnie szerokiej ochrony wartości, o które tu chodzi. Element nowy, który pojawił się w przepisie art. 209 k.k., to podkreślenie, że zachowanie sprawcy narusza obowiązek opieki. Jest to ważna cecha związana z samą istotą świadczeń alimentacyjnych, ale wynika z przepisów Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który określa istotę, zakres i źródła obowiązku alimentacyjnego, natomiast Kodeks karny nie jest zobowiązany do akcentowania naruszenia obowiązku opieki, co polega na niespełnieniu świadczenia alimentacyjnego. Odpowiedzialność karna nie może biec niezależnie od rozwiązań przyjętych w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym, w szczególności gdy obowiązek alimentacyjny opiera się na stosunku pokrewieństwa. Warto w tym miejscu przypomnieć stanowisko SN wyrażone w wytycznych w zakresie wykładni prawa i praktyki sądowej w sprawach o alimenty³⁶, że: „Obowiązek alimentacyjny wynika z pokrewieństwa albo więzów prawnych, z którymi ustawodawca wiąże jego istnienie”³⁷. Przyjmuje się, że „celem obowiązku alimentacyjnego jest uzasadnione względami humanitarnymi i moralnymi zapewnienie osobom, które własnymi siłami i środkami nie mogą zaspokoić swoich potrzeb bytowych, niezbędnej pomocy”³⁸. Już to wskazanie z punktu widzenia prawa rodzinnego informuje o społecznej wadze świadczeń alimentacyjnych, które mogą być zróżnicowane, ale zawsze są dla uprawnionego istotne. Tą uwagą chcę nawiązać do zgłaszanych niekiedy wątpliwości co do potrzeby wsparcia tych praw normami prawa karnego. Społeczna i jednostkowa doniosłość świadczeń alimentacyjnych uzasadnia włączenie w ich ochronę działania prawa karnego. Podkreślimy wskazanie na stanowisko SN, według którego obowiązek alimentacyjny obok realizacji celu ekonomicznego służy kształtowaniu właściwych wzorców postępowania w rodzinie, wpływa na umocnienie łączących rodzinę więzi³⁹. Kodeks rodzinny i opiekuńczy określa treść obowiązku alimentacyjnego (art. 128), jego zakres, podstawy zobowiązań alimentacyjnych, całość warunków szczególnych dotyczących w tej kwestii członków

³⁶ Uchwała SN z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego” 1998, nr 4, poz. 42 – teza III.

³⁷ Zob. K. Pietrzykowski, *Obowiązek...*, s. 983.

³⁸ K. Pietrzykowski, *Obowiązek...*, s. 985; szerzej o funkcjach obowiązku alimentacyjnego zob. też T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 293.

³⁹ K. Pietrzykowski, *Obowiązek...*, s. 985. O pojęciu rodziny i jej funkcjach zob. szerzej T. Smyczyński, *Prawo...*, s. 1–10.

rodziny. Artykuł 128 k.r.i.o. formułuje ogólną zasadę, że obowiązek alimentacyjny obejmuje dostarczenie środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania i obciąża krewnych w linii prostej oraz rodzeństwo⁴⁰. Zrozumiałe, że zakres podmiotów uprawnionych według postanowień Kodeksu karnego jest (może być) szerszy, niż to wynika z art. 128 k.r.i.o. Przyjmuje się, że obowiązek alimentacyjny i odpowiadające mu prawo do świadczeń alimentacyjnych ma charakter ściśle osobisty, co rodzi różnorakie następstwa (m.in. świadczenie alimentacyjne nie może być zbyte innej osobie, nie można się go zrzec, obowiązek ten nie przechodzi na spadkobierców zobowiązanego)⁴¹. Już z treści art. 128 k.r.i.o. wynika, że obowiązek alimentacyjny obejmuje dostarczenie środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania. Znaczenie tych uprawnień nie jest bagatelne, należy mu zapewnić odpowiednią ochronę. Artykuł 135 § 1 k.r.i.o. stanowi, że zakres świadczeń alimentacyjnych zależy od usprawiedliwionych potrzeb uprawnionego oraz zarobkowych i majątkowych możliwości zobowiązanego. Ważne znaczenie mają tu postanowienia art. 135 § 3 k.r.i.o., według których różne możliwe świadczenia publiczne, które w szczególności małoletni może otrzymywać, nie wpływają na zakres świadczeń alimentacyjnych, a tym samym przyjęcie takich świadczeń nie uchyla możliwości zastosowania art. 209 k.k. Wskazane w art. 135 § 3 k.r.i.o. świadczenia mogą być różne, są to: 1) świadczenia z pomocy społecznej lub funduszu alimentacyjnego, 2) świadczenia, wydatki i inne środki finansowe związane z umieszczeniem dziecka w pieczy zastępczej, 3) świadczenia wychowawcze wynikające z przepisów ustawy o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci, 4) świadczenia rodzinne określone w ustawie o świadczeniach rodzinnych⁴². Mimo otrzymywania któregoś z tych świadczeń obowiązek alimentacyjny nie zostaje spełniony przez zobowiązanego i tym samym podlega on działaniu prawa karnego według art. 209 k.k., przy czym przesłanki obowiązku alimentacyjnego z punktu widzenia Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz przesłanki odpowiedzialności karnej według art. 209 k.k. (wersja pierwotna) nie pokrywają się wprost. Kodeks rodzinny i opiekuńczy w art. 133 § 2 stanowi, że poza przypadkiem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie, uprawniony do świadczeń alimentacyjnych jest tylko ten, kto znajduje się w niedostatku⁴³. Podstawą odpowiedzialności karnej według art. 209 k.k. (wersja pierwotna) jest zaniechanie świadczenia, które

⁴⁰ O różnych aspektach obowiązku alimentacyjnego (funkcjonalny, przedmiotowy i podmiotowy) zob. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 573–574.

⁴¹ Zob. K. Pietrzykowski, *Obowiązek...*, s. 984; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 580.

⁴² Zob. J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo...*, s. 576.

⁴³ Zob. T. Smyczyński, *Prawo...*, s. 299.

jest nacechowane uporczywością oraz powoduje narażenie na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Czy pojęcie „nie-dostatek” w rozumieniu prawa rodzinnego i opiekuńczego można utożsamiać „z niemożnością zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych” z punktu widzenia art. 209 k.k. – trudno jednoznacznie powiedzieć. Bliskość tych statusów społecznych jest raczej niewątpliwa. Przesłanka „nie-dostatku” według Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego nie kształtuje się na krótkim odcinku czasu, co może wskazywać na uporczywość w postawie sprawcy. Zmiana treści art. 209 k.k., dokonana przez wymienioną już ustawę z dnia 23 marca 2017 r., może dawać podstawę do innych wniosków przy porównaniu tego przepisu z przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (art. 133 § 1 i 2).

Elementy konstrukcyjne przestępstwa niealimentacji w kształcie pierwotnym (art. 209 k.k.) nie są nowe, więc pomocne jest tu dotychczasowe orzecznictwo sądowe i także wcześniejsze analizy prawnicze znamion tego przestępstwa. Można zatem uznać je za wystarczająco opracowane, ale warto też sięgnąć do praktyki stosowania art. 209 k.k. (wersja pierwotna). Można przytoczyć tu stanowisko SN w kwestii istoty uchylania się od obowiązkułożenia na utrzymanie osoby uprawnionej do alimentacji. W postanowieniu z dnia 7 listopada 2017 r.⁴⁴ SN przyjął, że uchylanie się od obowiązkułożenia na utrzymanie w rozumieniu art. 209 § 1 k.k. zachodzi wtedy, gdy zobowiązany, mając obiektywną możliwość wykonania tego obowiązku, nie dopełnia go ze złej woli. Sąd Najwyższy podkreślił zarazem w tym orzeczeniu, że w pojęciu „uchyla się” „zawarty jest zawsze negatywny stosunek psychiczny osoby zobowiązanej do świadczenia – sprawca obowiązku tego nie wypełnia, gdyż wypełnić nie chce lub lekceważy ten obowiązek”. Zdaniem SN zachowanie sprawcy wyraża szczególne nastawienie psychiczne (element subiektywny), a stan uchylania się trwający przez dłuższy określony czas stanowi element obiektywny. Jest to utrwalona już ocena i ważne jest, że Sąd ją potwierdza. Ma to znaczenie również przy aktualnym stanie prawnym. Należy odnotować analogiczne stanowisko sądów apelacyjnych w tej kwestii – wyrok SA w Białymstoku z dnia 23 kwietnia 2015 r.⁴⁵, wyrok SA w Katowicach z dnia 13 stycznia 2005 r.⁴⁶ Istotne jest stanowisko orzecznictwa sądowego, że stanu zagrożenia spowodowanego niepłaceniem rat alimentacyjnych nie niweluje to, że środki na zaspokojenie potrzeb osoby uprawnionej pochodziły z Funduszu Alimentacyjnego czy Ośrodka Pomocy Społecznej⁴⁷, jak również

⁴⁴ II KK 211/17, Lex nr 2417590.

⁴⁵ II AKa 62/15, Lex nr 1730142.

⁴⁶ II AKa 455/04, Lex nr 147203.

⁴⁷ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 25 stycznia 2019 r., II AKa 402/18, Lex nr 2632614.

okoliczność, że w pewnym zakresie potrzeby osoby uprawnionej zaspokajała matka (współzobowiązana do łżenia na utrzymanie małoletniej), jeżeli sama kosztem swych potrzeb świadczyła ponad własne zobowiązanie⁴⁸. Ta wykładnia zachowuje swoje znaczenie również aktualnie. Ważną rolę odgrywa stanowisko orzecznictwa sądowego w kwestii uporczywości zaniechania przez sprawcę łżenia na utrzymanie osoby uprawnionej. Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 29 czerwca 2017 r.⁴⁹ wypowiedział się, że stosownie do utrwalonego orzecznictwa sądowego uporczywym uchylaniem się od płacenia alimentów w rozumieniu art. 209 k.k. jest tylko taka sytuacja, gdy sprawca, mając ku temu realne i faktyczne możliwości, alimentów nie płaci i czyni to celowo. W postanowieniu z dnia 7 listopada 2017 r.⁵⁰ SN zwrócił uwagę na nastawienie psychiczne sprawcy takiego czynu, wyrażające się w nieustępliwości, chęci postawienia na swoim. Natomiast SA we Wrocławiu w wyroku z dnia 16 marca 2016 r.⁵¹ wyjaśnił, że znamię uporczywości w typie czynu zabronionego z art. 209 § 1 k.k. ma charakter przedmiotowo-podmiotowy. Od strony przedmiotowej chodzi o wielokrotność zaniechań w ciągu określonego czasu, od strony podmiotowej – o psychiczny stosunek sprawcy do obowiązku alimentacyjnego. W wyroku tym SA wyraził zarazem pogląd, że uporczywe uchylanie się w rozumieniu art. 209 k.k. może być zarówno całkowite, jak i częściowe. I ten punkt widzenia ma odpowiednie znaczenie po zmianie treści art. 209 k.k. Istotne jest szczególnie stanowisko SN w kwestii narażenia uprawnionego na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Sąd Najwyższy wyjaśnił w wyroku z dnia 29 maja 2012 r.⁵², że przestępstwo z art. 209 § 1 k.k. jest przestępstwem materialnym i warunkiem jego dokonania jest skutek w postaci narażenia pokrzywdzonego na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Przyjął też w tym orzeczeniu, że warunku tego nie spełnia uchylanie się od pielęgnacji i opieki. Tak więc skutek przy przestępstwie z art. 209 § 1 k.k. powinien być rozumiany jako narażenie osoby uprawnionej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Taki pogląd wyraził również

⁴⁸ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 16 marca 2016 r., II AKa 7/16, Lex nr 2025526. Zob. V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona...*, s. 148 i n. Nie jest słuszny pogląd, że w przypadkach zaspokojenia potrzeb uprawnionego przez inne podmioty może wchodzić w rachubę tylko odpowiedzialność za usiłowanie przestępstwa z art. 209 k.k. – zob. Z. Siwik, *Przestępstwo...*, s. 112 i n.; D.J. Sosnowska, *Alimenty...*, s. 264.

⁴⁹ III KK 208/17, Lex nr 2321856.

⁵⁰ II KK 211/17, Lex nr 2417590.

⁵¹ II AKa 7/16, Lex nr 2025526.

⁵² II KK 106/12, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2012, nr 10, poz. 107.

SN w wyroku z dnia 11 lipca 2012 r.⁵³ Ważne przy tym jest jednak stanowisko SN wyrażone w postanowieniu z dnia 10 grudnia 2014 r.⁵⁴, że w przypadku art. 209 k.k. nie chodzi o doprowadzenie bezpośrednio do sytuacji, w której skutek już następuje, penalizacja obejmuje sytuację możliwego zaistnienia takiego skutku, w postaci braku możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych w wyniku uporczywego uchylania się od obowiązku alimentacyjnego. Jest to więc podkreślenie, że przestępstwo niealimentacji opiera się na przesłance narażenia na niebezpieczeństwo, a nie wprost na doprowadzeniu do rezultatów, które ta sytuacja może wywołać⁵⁵. Zaznaczona tu ważna kwestia rozumienia znaczenia słów „narażenie na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych” odnosiła się według poprzedniego stanu prawnego do typu podstawowego. Obecnie stanowi zmianę typu kwalifikowanego w zmienionym przepisie art. 209 § 1a k.k. W orzecznictwie sądowym nie może być pominięta kwestia rozumienia podstawowych potrzeb życiowych wymienionych w art. 209 § 1 k.k., a w nowej redakcji w § 1a tego przepisu. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu w wyroku z dnia 16 marca 2016 r.⁵⁶ wyjaśnił, że podstawowe potrzeby życiowe wyznaczają warunki społeczne, poziom rozwoju gospodarczego, technologicznego, stan świadomości społecznej. Im wyższy jest stopień rozwoju społeczeństwa, przeciętny poziom życia, tym większe i bardziej zróżnicowane są – zdaniem Sądu – potrzeby uznawane powszechnie za podstawowe. Należy podkreślić, że stanowisko to jest adekwatne do ocen społecznych w tych sprawach.

4. Stanowisko orzecznictwa sądowego w kwestii wykładni znamion przestępstwa niealimentacji z art. 209 k.k. (wersja pierwotna) jest – jak widać – stabilne, merytorycznie prawidłowe, oznacza realizację ustalonego kierunku z punktu widzenia polityki kryminalnej. Zmiana przepisów art. 209 k.k., wprowadzona przez wymienioną już ustawę z dnia 23 marca 2017 r., nadaje przestępstwu niealimentacji w polskim prawie karnym nowy kształt. Trzeba więc przyjąć, że jest to tym samym czwarty etap kształtowania tego przestępstwa w prawie polskim (pomijając w tym miejscu wcześniejsze zmiany dotyczące trybu ścigania). W pewnym stopniu rozwiązanie nowe przypomina projektowane ujęcie przepisu o przestępstwie niealimentacji w Kodeksie karnym z 1932 r. (w II i III czytaniu). Zmiany te mogą w części ograniczać aktualność orzecznictwa sądowego i prac poświęconych wykładni przestępstwa z art. 209 k.k. w wersji

⁵³ II KK 179/12, Lex nr 1219289.

⁵⁴ III KK 388/14, Lex nr 1621351.

⁵⁵ Por. V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona...*, s. 148.

⁵⁶ II AKa 7/16, Lex nr 2025526.

pierwotnej. Celem tych zmian ma być wzmocnienie realizacji obowiązku opieki przez zabezpieczenie potrzeb materialnych uprawnionego⁵⁷. Z tego powodu przepis art. 209 k.k. został podzielony na dwie części – pierwsza określa typ podstawowy przestępstwa niealimentacji (§ 1), druga typ kwalifikowany (§ 1a). Z ustawowego opisu typu podstawowego wynika, że odpowiedzialności karnej podlega ten, kto uchyla się od wykonania obowiązku alimentacyjnego określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem albo innym organem albo inną umową, jeżeli łączna wysokość powstałych wskutek tego zaległości stanowi równowartość conajmniej trzech świadczeń okresowych albo jeżeli opóźnienie zaległego świadczenia innego niż okresowe wynosi co najmniej 3 miesiące. Podstawę odpowiedzialności karnej stanowi samo uchylanie się od wykonania obowiązku alimentacyjnego bez powiązania tego zaniechania ze skutkiem (jak było dotychczas) w postaci narażenia na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Warunek ten jest obecnie już tylko elementem postaci kwalifikowanej przestępstwa niealimentacji (art. 209 § 1a k.k.). Znika też formalnie przesłanka „uporczywości” w postawie sprawcy, lecz chyba jednak niezupełnie. Wprowadzono tu bowiem kryteria ekonomiczne, wymagające odpowiedniego upływu czasu dla ich realizacji. Zaległość ma stanowić równowartość co najmniej trzech świadczeń okresowych, a w innych przypadkach opóźnienie zaległego świadczenia wynosi co najmniej 3 miesiące. Wchodzi więc w rachubę prosta matematyka. Znaczy to, że jakaś „uporczywość” musi mieć miejsce po stronie sprawcy, odpowiedzialność karna nie zostaje uruchomiona już po nieuiszczeniu pierwszej należnej raty. Upłynąć musi pewien czas w zaniechaniu realizacji obowiązku, co wskazuje na postawę sprawcy (zaniechanie) charakteryzującą się uporczywością. Zatem dotychczasowe orzecznictwo sądowe oraz opracowania dotyczące wykładni tego znamienia mogą mieć odpowiednie zastosowanie. Trzeba zaznaczyć, że praktyka sądowa już na gruncie dotychczasowego stanu prawnego opowiadała się za potrzebą odpowiedniego upływu czasu dla przyjęcia odpowiedzialności karnej – wskazywano na czas zaniechania spełnienia obowiązku jako nie krótszy niż 3 miesiące⁵⁸. Odstąpienie od dodatkowych warunków odpowiedzialności karnej przy typie podstawowym tworzy dla tej odpowiedzialności szeroki zakres, który może

⁵⁷ Zob. S. Hypś, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 1080.

⁵⁸ Zob. wyrok SN z dnia 18 grudnia 2008 r., VI KK 277/08, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2008, poz. 252.

być kwestionowany⁵⁹. Trzeba jednak podkreślić, że nie jest to reakcja na zaniechanie spełnienia obowiązku w następstwie nieuiszczenia pierwszej raty, czyli uporczywość ze strony zobowiązanego jest faktem. Upływający czas zaniechania spełnienia obowiązku alimentacyjnego kształtuje odpowiedni poziom szkodliwości czynu. Przepis po zmianie stanowi, że chodzi o uchylenie się od wykonania obowiązku alimentacyjnego (tylko obowiązku alimentacyjnego) określonego co do wysokości orzeczeniem sądowym, ugodą zawartą przed sądem lub innym organem albo inną umową. Zwraca uwagę pominięcie w przepisie pojęcia „obowiązek opieki”. Podkreśla się również, że pominięto źródło obowiązku w postaci ustawy, co może rzutować na zakres podmiotów uprawnionych do alimentacji⁶⁰. Jednakże w sprawach typowych stosunków rodzinnych sąd nie może nie opierać się na postanowieniach Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Istotne jest, że chodzi w obecnym ujęciu artykułu 209 k.k. wyłącznie o niespełnienie świadczenia pieniężnego, wobec tego starania zobowiązanego w myśl art. 135 § 2 k.r.i.o. o utrzymanie lub wychowanie uprawnionego nie przeszkadzają formalnie w pociągnięciu zobowiązanego do odpowiedzialności karnej. Podkreśla się, że w takiej sytuacji możliwe byłoby odwołanie się do negatywnej przesłanki procesowej – znikomy stopień społecznej szkodliwości czynu⁶¹. Artykuł 209 k.k. w nowym ujęciu wprowadził postać kwalifikowaną przestępstwa niealimentacji, okoliczność kwalifikującą stanowi narażenie osoby uprawnionej na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Są to te okoliczności, które w pierwotnym ujęciu art. 209 k.k. stanowiły znamiona niezbędne typu przestępstwa. W tej sprawie zachowują więc swoje znaczenie zarówno opinie sądów sformułowane w dotychczasowej praktyce, jak i opracowania autorów dotyczące wykładni tego zagadnienia. O problemach tych była mowa odpowiednio wcześniej. Z nowym ujęciem art. 209 k.k. łączą się inne ważne kwestie szczególne, ich dokładną analizę przedstawił praktyk sądowy⁶², w tym miejscu ograniczamy się do uwag o zmianach podstawowych.

⁵⁹ Zob. M. Małecki, *Przestępstwo niealimentacji w perspektywie zmian (uwagi do rządowego projektu nowelizacji art. 209 k.k. z 28 października 2016 r.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr 4, s. 42 i n.; S. Hypś, [w:] *Kodeks...*, s. 1079 i n.

⁶⁰ Zob. M. Borodziuk, *Zakres kryminalizacji przestępstwa niealimentacji po nowelizacji w 2017 r.*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 4, s. 34–35.

⁶¹ Zob. J. Lachowski, [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018, s. 1004.

⁶² M. Borodziuk, *Zakres...*, s. 33 i n.

5. Pod koniec tych uwag poświęconych znaczeniu i potrzebie ochrony prawnej, w tym prawnokarnej, świadczeń alimentacyjnych można, niejako „poszukując” dodatkowych argumentów na rzecz interwencyjnej roli prawa karnego w tych sprawach, poruszyć kwestię przedmiotu ochrony przy typie przestępstwa niealimentacji. Wcześniej przedstawiono kilka opinii o społecznym znaczeniu uprawnień alimentacyjnych z punktu widzenia prawa rodzinnego i opiekuńczego. Obecnie wolno jeszcze nawiązać do oceny tej wartości z punktu widzenia normy prawa karnego, której naruszenie prowadzi do odpowiedzialności karnej. Rozumie się, że jest to ochrona przez ustalenie odpowiedzialności karnej zobowiązanego, który tej wartości nie honoruje. W kwestii przedmiotu ochrony przy przestępstwie niealimentacji (art. 209 k.k.) opinie nie są jednolite, lecz ważne jest to, że punkty widzenia w tej sprawie są zbieżne co do istoty tej wartości. W związku z tym warto przypomnieć stanowisko SN w tej sprawie. W uchwale z dnia 28 marca 2002 r.⁶³ SN wyraził pogląd, że ogólnym przedmiotem ochrony przestępstwa niealimentacji jest rodzina i instytucja opieki, rodzajowym – są materialne podstawy egzystencji osób najbliższych oraz tych, których uprawnienia alimentacyjne zabezpieczone są orzeczeniem sądu lub ustawą. Według innej opinii, bliskiej powyższej, nawiązującej do tytułu rozdziału Kodeksu karnego „Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece”, przedmiotem przestępstwa z art. 209 k.k. jest rodzina i opieka, obowiązek opieki, ponieważ chodzi w tym przepisie o zabezpieczenie majątkowych podstaw egzystencji osób dla sprawcy najbliższych oraz tych, których prawa w tym zakresie zabezpieczone są ustawą lub orzeczeniem sądu⁶⁴. Według jeszcze innej opinii przedmiotem ochrony jest prawo do zabezpieczenia materialnego osób, które nie są w stanie samodzielnie się utrzymać, prawo do godnych warunków egzystencji⁶⁵. W innej natomiast ocenie wskazuje się, że indywidualnym przedmiotem ochrony jest uprawnienie odpowiednich osób do otrzymania we właściwym czasie zabezpieczenia ich egzystencji, a jedynie na tle konkretnego stanu faktycznego może okazać się, że jest nim także opieka czy prawidłowe funkcjonowanie rodziny⁶⁶. Wydaje się, że ostatni punkt widzenia w tej sprawie jest mniej precyzyjny, mniej adekwatny w stosunku do istoty dobra chronionego w przepisie art. 209 k.k. Praktyczny wymiar świadczenia alimentacyjnego, obowiązku alimentacyjnego sprowadza się zawsze do

⁶³ I KZP 6/02, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2002, nr 5–6, poz. 31.

⁶⁴ M. Szewczyk, *Przestępstwa...*, s. 960, 961; zob. też S. Hypś, [w:] *Kodeks...*, s. 1080–1081; V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona...*, s. 142; A. Ratajczak, *Przestępstwa...*, s. 188.

⁶⁵ J. Lachowski, [w:] *Kodeks...*, s. 1001.

⁶⁶ D.J. Sosnowska, *Alimenty...*, s. 119, s. 263.

uprawnienia do zabezpieczenia materialnego uprawnionego. Treścią chronionego dobra jest prawo do zabezpieczenia podstaw materialnych (i nie tylko) funkcjonowania rodziny i jej poszczególnych członków. Trafne jest więc stanowisko, że czyn niealimentacji (uporczywej) narusza zasady bezpieczeństwa socjalnego rodziny i osób zależnych⁶⁷. Wydaje się, że najbardziej adekwatne jest przytoczone stanowisko SN w tej sprawie, natomiast opinie innych autorów, akcentując różne „właściwości” tego dobra, nie są sprzeczne z tym stanowiskiem. Przyjmując, że dobrem chronionym jest tu rodzina i instytucja opieki (poza możliwymi przypadkami świadczeń alimentacyjnych niezwiązanych ze stosunkami rodzinnymi), znajdujemy odpowiednie uzasadnienie dla ochrony tego dobra, obok ochrony ze strony prawa rodzinnego, normami prawa karnego. Wskazana już zmiana Kodeksu karnego dotycząca przestępstwa niealimentacji zdaje się usuwać (może tylko oddalać?) zagrożenie dla prawnokarnej ochrony tej wartości. Jednakże wyrażenie aprobaty dla jej utrzymania jest uprawnione. Przy czym nie należy ograniczać zakresu podmiotów uprawnionych do świadczeń alimentacyjnych, np. tylko do osób małoletnich i niesprawnych⁶⁸. Ochrona prawnokarna powinna służyć tym wszystkim, których dobro zostało bezprawnie naruszone lub zagrożone. Taka jest funkcja prawa karnego także w zakresie dóbr indywidualnych człowieka. Naturalnie ważna jest tu sprawa kary, kar stosowanych wobec dłużników alimentacyjnych. Trzeba zaznaczyć prostą informację, że aktualny stan prawny pozwala na elastyczną, indywidualną ocenę każdego przypadku. W szczególności od 1970 r. (Kodeks karny z 1969 r.) w rachubę wchodzi możliwość warunkowego umorzenia postępowania przy zastosowaniu odpowiednich obowiązków na czas próby (art. 66–67 k.k.), a także zastosowanie kary ograniczenia wolności (art. 34–36 k.k.), w przypadkach szczególnych pozostaje możliwość warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności, aktualnie tylko orzeczonej w rozmiarze nie wyższym niż 1 rok (art. 69 i n. k.k.), co odnośnie tych przestępstw jest wystarczające. W rachubę może wchodzić także odstąpienie od wymierzenia kary (art. 59 i 61 k.k.). Elastyczne rozwiązania dotyczące reguł orzekania kary pozwalają na odpowiednią ocenę danego przypadku i zastosowanie właściwego środka, a nawet na rezygnację z kary. Nie ma zatem podstaw do obaw nadmiernej represji w przypadkach tych czynów zabronionych, a samo zagrożenie karą ma odpowiedni walor dyscyplinujący zobowiązanych. Jest jeszcze kwestia trybu ścigania sprawców tych przestępstw. Kodeks

⁶⁷ A. Komandowska, *Rodzina jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, [w:] M. Bartnik (red.), *Ochrona dziecka w prawie publicznym*, Tomaszów Lubelski–Lublin 2008, s. 166.

⁶⁸ Zob. D.J. Sosnowska, *Alimenty...*, s. 264.

karny z 1932 r. (art. 201) przewidywał ściganie na wniosek pokrzywdzonego (przy zagrożeniu karą więzienia lub aresztu do lat 3), a w razie śmierci pokrzywdzonego spowodowanej tym przestępstwem – z urzędu. Kodeks karny z 1969 r. (art. 186) także przewidywał co do zasady ściganie na wniosek pokrzywdzonego, ale także organu opieki społecznej lub organizacji społecznej (przy zagrożeniu karą pozbawienia wolności do lat 3), co wydaje się rozwiązaniem prawidłowym. Jednakże ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o Funduszu Alimentacyjnym skreśliła § 3 tego przepisu dotyczącego ścigania tych czynów i w ten sposób wprowadzono ściganie z urzędu. W Kodeksie karnym obecnie obowiązującym (art. 209) przyjęto zasadę (w ujęciu pierwotnym przepisu), że ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu opieki społecznej lub właściwej instytucji (art. 209 § 2). Jeżeli natomiast pokrzywdzonemu przyznano świadczenie z Funduszu Alimentacyjnego, przewidziano ściganie z urzędu. Później nastąpiły zmiany w ujęciu tego przepisu co do podmiotów uprawnionych do złożenia wniosku o ściganie. Łączyło się to ze zmianą przepisów dotyczących pomocy rodzinie i pomocy uprawnionym do alimentów. Zmiany dotyczące kręgu pomiotów uprawnionych wprowadzały kolejno: ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych, ustawa z dnia 22 kwietnia 2005 r. o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej oraz ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów. W zmienionym stanie prawnym przez ustawę z dnia 23 marca 2017 r. ściganie następuje na wniosek pokrzywdzonego, organu pomocy społecznej lub organu podejmującego działania wobec dłużnika alimentacyjnego (art. 209 § 2 k.k.). Jeżeli natomiast pokrzywdzonemu przyznano odpowiednie świadczenie rodzinne albo świadczenie pieniężne wypłacane w przypadku bezskuteczności egzekucji alimentów, ściganie odbywa się z urzędu (art. 209 § 3 k.k.). Kwestia trybu ścigania tych przestępstw, jak też niekiedy i innych, może być dyskusyjna. Mój pogląd w tych sprawach jest raczej odosobniony. Uważam, że pełna ochrona praw pokrzywdzonego może nastąpić, gdy ściganie następuje z urzędu. Ściganie na wniosek pokrzywdzonego to zawsze delikatna, a czasem wręcz trudna, sprawa dla pokrzywdzonego. Tym bardziej, gdy chodzi o przestępstwo niealimentacji. Opowiadał się za ściganiem z urzędu, co nie oznacza opowiedzenia się za surową represją tych sprawców. Zwróciłem uwagę, że obowiązujące obecnie zasady wymiaru kary dają szerokie możliwości indywidualnego podejścia do konkretnych przypadków takich przestępstw. Zmieniony art. 209 k.k. pogłębia elastyczność w zakresie wymiaru kary, wprowadzono bowiem regułę niepodlegania karze w pewnych okolicznościach (art. 209 § 4 k.k.), a także możliwość odstąpienia od kary przy zaistnieniu warunków

wskazanych w art. 209 § 5 k.k. Z punktu widzenia założonego celu przedstawionych uwag ważne jest przede wszystkim to, że została utrzymana odpowiednia rola prawa karnego w sferze ochrony świadczeń alimentacyjnych, o szczegółach tych rozwiązań można dyskutować, dążąc do bardziej precyzyjnego określenia przyjętych rozwiązań.

Literatura

- Andrejew I., *Nowy kodeks karny. Z rozważań nad projektem*, Warszawa 1963.
- Bafia J., *Umacnianie i ochrona rodziny w prawie PRL*, „Nowe Drogi” 1979, nr 3.
- Bafia J., Mioduski K., Siewierski M., *Kodeks karny. Komentarz. Tom II*, Warszawa 1987.
- Bereźnicki M., *Przestępstwo uchylania się od obowiązku alimentacyjnego w kodeksie karnym z 1969 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1971, nr 4.
- Bojarski T., *Glosa do uchwały SN z 5 lutego 1966r.*, VI KZP 57/65, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1967, nr 4, poz. 82.
- Bojarski T., *Recenzja pracy Z. Siwika: Przestępstwo niealimentacji ze stanowiska polityki kryminalnej*, Wrocław 1974, „Nowe Prawo” 1975, nr 4.
- Borodziuk M., *Zakres kryminalizacji przestępstwa niealimentacji po nowelizacji w 2017 r.*, „Prokuratura i Prawo” 2018, nr 4.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Rodzina jako przedmiot ochrony prawnokarnej (uwagi ogólne)*, „Państwo i Prawo” 1979, nr 1.
- Gaberle A., *Narażenie na niemożność zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych jako znamię przestępstwa niealimentacji (refleksje na tle badań empirycznych)*, „Nowe Prawo” 1972, nr 7–8.
- Gimbut A., *Przestępstwo z art. 201 k.k. w orzecznictwie sądowym*, „Nowe Prawo” 1957, nr 3.
- Glaser S., Mogilnicki A., *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1934.
- Gubiński A., *Glosa do postanowienia SN z dnia 14 listopada 1956 r.*, IV KO 2/57, „Państwo i Prawo” 1958, nr 7.
- Gubiński A., *Glosa do wyroku SN dnia z 29 sierpnia 1958 r.*, IV KRN 303/58, „Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych” 1960, nr 2, poz. 47.
- Hypś S., [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016.
- Kořakowska-Przełomiec H., *Przestępstwa niealimentacji. Studium kryminologiczne*, Warszawa 1989.
- Komandowska A., *Rodzina jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, [w:] M. Bartnik (red.), *Ochrona dziecka w prawie publicznym*, Tomaszów Lubelski–Lublin 2008.
- Komentarz do kodeksu rodzinnego*, red. M. Grudziński, J. Ignatowicz, Warszawa 1955.
- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. t. V. z. 4. Projekt Kodeksu Karnego w redakcji przyjętej w II czytaniu, Uzasadnienie części szczególnej*, Warszawa 1930.

- Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Sekcja Prawa Karnego. t. V. z. 5. *Projekt kodeksu karnego w redakcji przyjętej w III czytaniu (Rozdział XXXI, Przestępstwa przeciwko opiece i nadzorowi)*, Warszawa 1931.
- Konarska-Wrzosek V., *Ochrona dziecka w polskim prawie karnym*, Toruń 1999.
- Lachowski J., [w:] V. Konarska-Wrzosek (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Lelental S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży*, „Gazeta Sądowa i Penitencjarna” 1970, nr 2.
- Leonieni M., *Złośliwe uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego de lege lata i de lege ferenda*, „Państwo i Prawo” 1964, nr 11.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1931.
- Makowski W., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 1937.
- Makowski W., *Kodeks karny obowiązujący tymczasowo w Rzeczypospolitej Polskiej na ziemiach zaboru rosyjskiego. Tom II*, Warszawa 1921.
- Makowski W., *Prawo karne. O przestępstwach w szczególności. Wykład prawa karnego austriackiego, niemieckiego i rosyjskiego obowiązującego w Polsce*, Warszawa 1924.
- Małecki M., *Przestępstwo niealimentacji w perspektywie zmian (uwagi do rządowego projektu nowelizacji art. 209 k.k. z 28 października 2016 r.)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr 4.
- Michalski W., *Ochrona rodziny w prawie karnym (uwagi na tle wytycznych Sądu Najwyższego z 9 czerwca 1976 r.)*, „Państwo i Prawo” 1977, nr 6.
- Pałeczki K., *Warianty oddziaływania prawem na stosunki rodzinne*, [w:] J. Kurczewski (red.), *Prawo w społeczeństwie*, Warszawa 1975.
- Peiper L., *Kodeks karny. Komentarz*, Kraków 1936.
- Pietrzykowski K., *Obowiązek alimentacyjny*, [w:] K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Projekt Kodeksu karnego*, „Państwo i Prawo” 1994, nr 2 (wkładka).
- Ratajczak A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego (Zagadnienia wybrane)*, Warszawa 1980.
- Rypiński A., *Przestępstwo uchylania się od obowiązku alimentacyjnego (art. 186 k.k.)*, „Nowe Prawo” 1972, nr 3.
- Siewierski M., *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1965.
- Siwik Z., *Przestępstwo niealimentacji ze stanowiska polityki kryminalnej*, Wrocław 1974.
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014.
- Sosnowska D.J., *Alimenty a prawo karne. Praktyka wymiaru sprawiedliwości*, Warszawa 2012.
- Szewczyk M., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece. Przestępstwo niealimentacji*, [w:] J. Warylewski (red.), *System Prawa Karnego. Tom 10. Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, Warszawa 2012.
- Szymanowski T., *Orzecznictwo Sądów Karnych w pierwszych latach po reformie prawa karnego a potrzeba jego nowelizacji*, [w:] A. Kaniewska (red.), *Czy trzeba zmieniać kodeks karny. Materiały z konferencji naukowej „Nowelizacja kodeksu karnego”*. Warszawa, 10 lutego 2003 r., Warszawa 2003.
- Świda W., [w:] I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.

- Tagancew N., *Kodeks karny* (22 marca 1903 r.), Warszawa 1923.
 Tobis A., *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie*, Poznań 1980.
 Uzasadnienie do Projektu Kodeksu karnego, „Państwo i Prawo” 1964, nr 3 (wkładka).
 Wąsek A., [w:] A. Wąsek (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom 1. Komentarz*, Warszawa 2004.

Orzecznictwo

- Postanowienia SN z dnia 2 lutego 1952 r., KO 416/51 i KO 19/52, „Zbiór Orzeczeń Sądu Najwyższego” 1952, nr 4, nr 44.
 Postanowienie SN z dnia 10 grudnia 2014 r., III KK 388/14, Lex nr 1621351.
 Postanowienie SN z dnia 7 listopada 2017 r., II KK 211/17, Lex nr 2417590.
 Uchwała SN z dnia 9 czerwca 1976 r., VI KZP 13/75: Wytyczne wymiaru sprawiedliwości i praktyki sądowej w zakresie prawnokarnej ochrony rodziny, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 1976, nr 7–8, poz. 86.
 Uchwała SN z dnia 16 grudnia 1987 r., III CZP 91/86, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego” 1998, nr 4, poz. 42.
 Uchwała SN z dnia 28 marca 2002 r., I KZP 6/02, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2002, nr 5–6, poz. 31.
 Wyrok SA w Białymstoku z dnia 23 kwietnia 2015 r., II AKa 62/15, Lex nr 1730142.
 Wyrok SA w Katowicach z dnia 13 stycznia 2005 r., II AKa 455/04, Lex nr 147203.
 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 16 marca 2016 r., II AKa 7/16, Lex nr 2025526.
 Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 25 stycznia 2019 r., II AKa 402/18, Lex nr 2632614.
 Wyrok SN z dnia 18 grudnia 2008 r., VI KK 277/08, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2008, poz. 252.
 Wyrok SN z dnia 29 maja 2012 r., II KK 106/12, „Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Izba Wojskowa” 2012, nr 10, poz. 107.
 Wyrok SN z dnia 11 lipca 2012 r., II KK 179/12, Lex nr 1219289.
 Wyrok SN z dnia 29 czerwca 2017 r., III KK 208/17, Lex nr 2321856.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 18 lipca 1974 r. o Funduszu Alimentacyjnym (Dz.U. z 1991 r. Nr 45, poz. 200 ze zm.).
 Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz.U. z 2018 r. poz. 2220 ze zm.).
 Ustawa z dnia 22 kwietnia 2005 r. o postępowaniu wobec dłużników alimentacyjnych oraz zaliczce alimentacyjnej (Dz.U. Nr 86, poz. 732 ze zm.).
 Ustawa z dnia 7 września 2007 r. o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. z 2019 r. poz. 670 ze zm.).
 Ustawa z dnia 23 marca 2017 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy o pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz.U. poz. 952).